

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ

Світлана Глікман¹, Наталя Сосницька²

¹Азовський морський інститут

Національного університету «Одеська морська академія»

²Таврійський державний агротехнологічний університет

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та визначенню сутності та структури професійно важливих якостей майбутніх судноводіїв. На основі концептуальних положень щодо формування професійних якостей фахівця, а саме дослідженням цього питання у методологічному, психолого-педагогічному та професійно-орієнтованому контексті, запропоновано структуру професійно важливих якостей майбутніх судноводіїв. Ця структура складається із зовнішньої та внутрішньої підструктур професійно важливих якостей майбутнього судноводія, які розглядаються як комплекс характеристик майбутнього фахівця морського транспорту, що мають відповідати вимогам цієї професії та сприяти її успішному оволодінню.

Ключові слова: професійно важливі якості, майбутні судноводії, структура, фахова підготовка, судноплавна галузь.

Светлана Гликман, Наталья Сосницкая

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация. Статья посвящена теоретическому обоснованию и определению сущности и структуры профессионально важных качеств будущих судоводителей. На основе концептуальных положений формирования профессиональных качеств специалиста, а именно

исследование этого вопроса в методологическом, психолого-педагогическом и профессионально ориентированном контексте, предложена структура профессионально важных качеств будущих судоводителей. Эта структура состоит из внешней и внутренней подструктур профессионально важных качеств будущего судоводителя. Эти качества рассматриваются как комплекс характеристик будущего специалиста морского транспорта, которые должны отвечать требованиям этой профессии и способствовать ее успешному овладению.

***Ключевые слова:** профессионально важные качества, будущие судоводители, структура, профессиональная подготовка, судоходная отрасль.*

Svitlana Glikman, Natalia Sosnickaya

THE NATURE AND STRUCTURE

OF THE PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE NAVIGATORS

Abstract. The article is devoted to the theoretical basis and determination of the nature and structure of professionally important qualities for future navigators. Analytical review of philosophical, sociological, psychological, pedagogical and special professional literature, normative-legal acts and other materials, the analysis of the quality of training future navigators for the performance of professional responsibilities taking into account current and future requirements allowed to determine that the success of professional formation of future professionals of the maritime industry depends on professional orientation, which is an indicator of personal maturity; formed from the desire to realize the internal potential in the process of mastering the profession by improving personal qualities, which are characteristics of professionally significant. It was selected two conceptual approaches regarding clarifying the essence and importance of professionally important qualities of specialists and their formation in educational process of higher school. The first approach (classical) is associated with the study of this question entirely in the

psychological-pedagogical context (educational psychology, psychology of professions, theory and methods of professional education, etc.). The second approach (innovation) involves the analysis of the concept of quality as a philosophical category, which is quite relevant in a methodological context and achievements of educational philosophy (ontology, epistemology, and axiology).

It was determined that in accordance with the peculiarities of professional activity of navigators, where the management of a modern sea vessel is one of the most difficult human activities, navigators perform the functions of operators in the system «man – machinery», play the role of manager (head of group of the vessel), which is caused by the specifics of the functioning of the system «man – man» under the conditions of prolonged partial social isolation. In addition, an innovative type of progress in the marine industry has actually complicated the work of the navigators due to the high intensity of labor, considerable information flows, expansion of business and interpersonal contacts, changing their character. These challenges require certain essential requirements for psychological characteristics and personal qualities necessary for the navigators to perform professional tasks, increasing the level of professionalism.

The structure of professionally important qualities of future navigators, based on the conceptual provisions on formation of professional qualities of future specialist, namely a research of this issue in the methodological, psychological and pedagogical and professional-oriented context, is proposed. This structure consists of external and internal substructures of professionally important qualities of future navigator, considered as a set of characteristics of a future specialist of maritime transport. These characteristics must correspond with the requirements of the profession and help to its successful mastery.

Keywords: professional important qualities, future navigators, structure, professional education, shipping industry.

Постановка проблеми. Глобалізаційні демократичні процеси в нашому суспільстві зумовили значний інтерес науковців до проблем

підготовки майбутніх фахівців сучасної судноплавної галузі. Тому, одним із стратегічних завдань нашої країни є необхідність реформування сучасної концепції професійної підготовки майбутніх судноводіїв відповідно до міжнародних стандартів, які визначаються документами як національного, так і міжнародного рівня («Міжнародна Конвенція з підготовки, дипломування моряків і несення вахти», «Міжнародний Кодекс з управління безпекою», «Конвенція про працю в морському судноплаванні»).

Основна мета цієї реформи полягає у цілеспрямованій, послідовній та ефективній роботі щодо формування у офіцерів судноводіїв високого рівня професійних якостей, професійних знань та вмінь, загальної та морської культури, фізичної підготовки, психологічної готовності до дій у складних ситуаціях тощо. Це також обумовлено тим, що морське судноводіння є поєднанням науки та мистецтва. Судноводій постійно думає стратегічно, оперативно і тактично. Він ретельно планує кожен рейс судна, використовуючи всю доступну йому інформацію, оцінює її та розраховує безпечний і економічно вигідний шлях. В процесі рейсу судноводій контролює положення судна і оперативно реагує на будь-які перешкоди, що заважають виконанню плану. Фахівець судноплавної галузі передбачає небезпечні ситуації наперед, він ніби слідує «попереду судна». Він готовий до непередбачених ситуацій у будь-який час. Він є менеджером всіх доступних ресурсів: електронних, енергетичних і людських.

Таким чином, виконання зазначеного державного завдання потребує постійного удосконалення освітнього процесу морських вишів з орієнтацією на формування професійних якостей майбутніх судноводіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукових праць, психолого-педагогічної літератури свідчать, що розв'язанню проблеми формування професійних якостей майбутніх судноводіїв у процесі навчання присвячено низку праць учених. Аспекти фахової підготовки стали предметом уваги науковців: А. Алексюка, С. Батишева, І. Беха, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Галузінського, Р. Гуревича,

Н. Ничкало, Н. Мойсеюк, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна. Проблеми, пов'язані з дослідженням загальних питань професійної підготовки та змісту професійної освіти, неперервної професійної освіти розкриті у працях А. Беляєвої, С. Гончаренка, Н. Кузьміної, М. Махмутова, М. Нікандрова, О. Пехоти; розробкою та впровадженням сучасних педагогічних технологій професійної підготовки фахівців займались В. Безпалько, Г. Тарасенко, М. Сметанський, І. Козловська, Л. Пуховська, а професійної підготовки майбутніх фахівців у контексті особистісно орієнтованої освіти – Г. Балл, В. Рибалко, Н. Сидорчук, О. Єрмоленко.

У ракурсі досліджуваної проблеми становить інтерес процес формування особистості майбутнього фахівця, що розглядається у працях К. Ваделя, Е. Зеєра, І. Зимньої, О. Леонтєєва, А. Маркової, Н. Кузьміної, О. Ільченко. Різні якості особистості офіцера, важливі для досягнення успіху в професійній діяльності, розглядаються у роботах В. Балашова, В. Барабанщикова, І. Драгова, В. Довбеуса, Д. Іщенка, В. Колесникова, З. Решетова, О. Сафіна.

Дослідження проблем, пов'язаних з формуванням професійних якостей майбутніх судноводіїв, провели автори, які розглядали цей феномен у контексті організації освітнього процесу на основі компетентнісного та культурологічного підходів. Серед них близькими за предметом нашого дослідження є праці О. Доброштан (організація самостійної роботи майбутніх судноводіїв у процесі вивчення вищої математики), С. Єгорової (про особливості впровадження засад компетентнісного підходу у вищу професійну освіту фахівців морського транспорту), О. Мітракової (ціннісні орієнтації в системі професійно важливих якостей особистості судноводія рибпромислового флоту), І. Сокол (педагогічні умови формування професійної компетентності судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін), Н. Слюсаренко (компетентнісний підхід до формування соціокультурної особистості майбутнього судноводія), Т. Четверикової (формування професійно значимих ціннісних орієнтацій курсантів для

роботи в екстремальних ситуаціях), М. Шермаха, О. Безбаха (структура професійної підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах у контексті проблем формування інформативної культури) та ін. У цих працях проаналізовано позитивні зрушення та характерні особливості змісту підготовки майбутніх судноводіїв відповідно до особистісно-гуманістичної парадигми освіти.

Однак у загальному огляді наукових джерел не виявлено спеціальних праць, присвячених дослідженню проблеми організації процесу формування професійних якостей майбутніх судноводіїв в умовах вищого навчального закладу.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та визначити сутність та структуру професійно важливих якостей майбутніх судноводіїв (ПВЯ МС).

Методи дослідження: аналіз науково-педагогічної літератури – з метою вивчення стану теоретичного і практичного вирішення проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх судноводіїв; синтез, систематизація й узагальнення – для визначення сутності та структури ПВЯ МС.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах провідними тенденціями в розвитку системи професійної освіти є демократизація, неперервність, інтегративність, стандартизація та індивідуалізація, які сприяють професійному становленню та самовдосконаленню в процесі фахової підготовки. Успішність професійного становлення майбутніх фахівців морської галузі залежить від професійної спрямованості, що є показником особистісної зрілості; від сформованого бажання реалізувати внутрішній потенціал у процесі оволодіння професією, удосконалюючи особистісні якості, які набувають ознак професійно значущих. Отже, у загальній моделі особистості фахівця морської галузі професійні якості займають одне з провідних місць. Саме тому потребує чіткого визначення їх сутність та структура відносно фахової підготовки майбутніх судноводіїв.

Концептуальні положення

На сьогодні можна виокремити два концептуальних підходи щодо з'ясування сутності, значущості ПВЯ фахівців та їх формування в освітньому процесі вищої школи.

Перший підхід (класичний), пов'язаний з дослідженням цього питання виключно у психолого-педагогічному контексті (педагогічної психології, психології професій, теорії та методики професійної освіти тощо). Другий підхід (інноваційний) передбачає аналіз поняття якості як філософської категорії, тобто розглядається у методологічному контексті з урахуванням здобутків філософії освіти (онтології, епістемології, аксіології) [2; 4; 6; 14; 15].

Представники найбільш поширеного класичного підходу визначають ПВЯ як атрибути особистості, які покликані забезпечити її успішний трудовий старт і високі виробничі показники (А. Каганов) [12].

Д. Дроздов зазначає, що «під професійними якостями фахівця здебільшого розуміють: пристосовані до певної професійної діяльності компоненти його цілісної особистості, що формуються на основі природно заданих біопсихічних властивостей під дією зовнішніх впливів і власної активності суб'єкта... Професійно необхідні якості – це індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості людини, які в комплексі забезпечують успішність її роботи на конкретній посаді» [5, с. 305].

В. Бодров визначає професійно важливі якості як сукупність психологічних, а також низку фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини, що визначають успішність навчання і майбутньої реальної діяльності. Конкретний перелік цих якостей для кожної професії є специфічним [2, с. 224].

До психологічних і психосоматичних А. Борисюк відносить такі основні якості: комунікативні уміння, когнітивні якості, інтелектуальність, ефлексивність, емпатійність, терплячість, впевненість тощо. До соціально-психологічних – комунікабельність, незалежність, товарицькість, вміння переконувати тощо [3].

І. Мачуліна вказує, що «професійні якості фахівця являють собою набір знань фундаментальних, професійно-орієнтованих і гуманітарних наук, умінь і навичок виконувати професійні обов'язки», «До них потрібно віднести володіння на достатньо високому рівні власне професійною діяльністю в певній галузі; здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; уміння професіонально спілкуватися; здатність нести професійну відповідальність за результати своєї праці» [9].

Е. Зеєр виокремив такі професійно важливі якості: «спостережливість, образну, рухову й інші види пам'яті, технічне мислення, просторову уяву, уважність, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, гнучкість (пластичність, наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, самоконтроль та ін.» [6, с. 55].

Дослідники В. Шадріков, С. Батишев та ін. під професійно важливими якостями розуміють індивідуальні якості суб'єкта діяльності, які впливають на ефективність цієї діяльності й успішність її виконання [12].

Професійно важливі якості, за І. Алексєвою, – це індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, які необхідні і достатні для реалізації цієї діяльності на нормативно заданому рівні [1].

Ряд дослідників, наприклад В. Дружинін, Я. Корякіна та ін., визначають ПВЯ як ознаки особистості, які пред'являються суспільством до фахівців тієї чи іншої професії, що впливають на успішність професійної діяльності, надають можливість розвитку творчого потенціалу, професійної самостійності, дозволяють ефективно реалізувати себе у професії [12].

За О. Шушеріною ПВЯ студента як майбутнього фахівця – це ті якості, які пред'являються сучасним суспільством до фахівців даної професії, впливають на успішність навчальної діяльності студента, дають йому можливість найбільш ефективно реалізувати себе і розвиток яких забезпечує у подальшому високу якість його професійної діяльності [14].

О. Силкін зазначає, що професійно значущі якості – це сукупність

соціально і біологічно обумовлених компонентів особистості, які дозволяють успішно виконувати певний вид трудової діяльності. Але дане визначення не може у повному обсязі висвітлити значення цього терміну, адже при його формулюванні важливо враховувати не просто суму якостей, а їх певну послідовність, складову та різноманітні поєднання, в яких можливий нерівномірний розвиток окремих компонентів і їх прояв у конкретній професійній діяльності [12].

Різні сфери трудової діяльності потребують різноманітних поєднань ПВЯ, тому їх розглядають, виходячи з типів професій: «людина – людина», «людина – техніка», «людина – знакова система», «людина – художній образ», «людина – природа» «людина – людина», «людина – техніка», «людина – знакова система», «людина – художній образ», «людина – природа» (Є. Климов) [7].

Представники інноваційного підходу до визначення сутності ПВЯ, Г. Васянович та В. Онищенко зазначають, що «професійні якості – це окремі життєво важливі характеристики творчої особистості, які мають відповідати вимогам певної професії та сприяти її успішному оволодінню» [4]. Також авторами визначені філософсько-педагогічні, психолого-педагогічні та ноологічні засади класифікації професійних якостей фахівців у контексті сучасної філософії освіти та професійної педагогіки. Відповідно до назви тієї чи іншої фундаментальної педагогічної теорії дослідники виділили одинадцять видів професійно важливих якостей фахівців: антропологічні, психологічні, етичні, естетичні, когнітологічні, герменевтичні, аксіологічні, акмеологічні, ноетичні, синергетичні, соціологічні.

Особливості професійної діяльності судноводіїв

Відповідно до особливостей професійної діяльності судноводіїв, де управління сучасним морським судном є одним з найбільш складних видів людської діяльності, судноводії виконують функції операторів в системі «людина – техніка», виступають у ролі управлінця (керівника колективом

судна), яка обумовлена специфікою функціонування системи «людина – людина» в умовах тривалої часткової соціальної ізоляції [13; 15]. Крім того, інноваційний тип прогресу – технологічний, в морський галузі фактично ускладнив працю судноводіїв за рахунок високої інтенсивності праці, значних інформаційних потоків, розширення ділових та міжособистісних контактів, зміни їх характеру [8]. Ці виклики вимагають певних суттєвих вимог до психологічних властивостей та якостей особистості, які необхідні судноводію для виконання професійних задач, підвищенню рівня професіоналізму. Підвищуються також вимоги до якості кінцевої мети підготовки спеціалістів цього профілю, які крім професійної освіти та спеціальних знань повинні мати професійно-психологічну, -етичну, -аксіологічну, -синергетичну, -соціологічну підготовку, що підкреслюється рядом спеціалістів як в галузі психології праці [11], так і в галузі морського транспорту [10].

Таким чином, під професійно важливими якостями майбутнього судноводія ми розуміємо – комплекс характеристик майбутнього фахівця морського транспорту, які мають відповідати вимогам цієї професії та сприяти її успішному оволодінню.

Структура ПВЯ майбутніх судноводіїв

На основі аналізу професійно важливих якостей у наукових джерелах і врахування особливостей професійної діяльності фахівців морської галузі нами було запропоновано структуру ПВЯ МС. Ця структура складається із ієрархічно підпорядкованих підструктур відповідно до психолого-педагогічного та методологічного підходів тлумачення сутності ПВЯ.

Зовнішня підструктура включає шість груп професійних важливих якостей: соціологічні, когнітологічні, психологічні, сенергетичні, ноетичні, етичні. Внутрішня підструктура – це складові кожної з груп ПВЯ.

Соціологічні – відповідальність: почуття обов’язку, вміння утримувати слово та відповідати за власні поступки, обов’язковість; інтерес до праці: працелюбність, прагнення до ефективності, витривалість, працездатність.

Когнітологічні – професіональні ЗУН: володіння знаннями, уміннями, навичками в професії на рівні вимог щодо кваліфікації в даній діяльності; комунікативні здібності: вміння орієнтуватися в незнайомому соціальному середовищі, відчувати ситуацію, оцінювати обстановку, колективизм, здатність зрозуміти чужу точку зору.

Психологічні – вольові якості: витримка та самовладання, стриманість у прояві почуттів, терпіння в тривалих та кропітких справах, сила волі; критичність розуму (вміння приймати рішення): рішучість, здібність діяти самостійно, своєчасно, сміливо та обґрунтовано в незвичайних ситуаціях, вміння йти на ризик; наполегливість: наполегливість у досягненні мети, здібність не відступати від труднощів, вміння настояти на своєму.

Сенергетичні – дисциплінованість: зібраність, підтягнутість, самодисципліна, додержуватися припису та розпорядку дня; професійна самоорганізація відповідно до вимог професійного середовища; самокритичність та самоконтроль.

Ноетичні – оперативність мисленнєвих процесів (швидкість мислення): вміння швидко, чітко орієнтуватися та діяти в мінливих умовах, швидкість прийняття рішення та дій.

Етичні – стійкість морально-духовних і соціально-моральних орієнтацій: совість, справедливість, почуття обов'язку, гуманність, визнання правових норм.

Ці групи в єдності відображають провідні функції професійної діяльності майбутніх судноводіїв: пізнавально-плануючу, організаторсько-виконавську та самоосвітню.

Висновки. Аналітичний огляд філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної та фахової літератури, нормативно-правових актів та інших матеріалів, аналіз якості фахової підготовки майбутніх судноводіїв до виконання професійних обов'язків з урахуванням сучасних і перспективних вимог дозволив:

- визначити сутність ПВЯ МС як комплекс характеристик майбутнього фахівця морського транспорту, які мають відповідати вимогам цієї професії та сприяти її успішному оволодінню.

- розробити структуру ПВЯ МС, яка складається із зовнішньої та внутрішньої підструктур, що обумовлено здобутками філософії освіти, професійної педагогіки та педагогічної психології.

Перспективи подальших пошуків полягають у визначенні засадничих положень формування професійних якостей майбутніх судноводіїв та змоделювати цей процес.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И. Ю. Диагностика профессионально важных качеств / Алексеева И. Ю., Батаршев А. В., Майорова Е. В. – СПб: Питер, 2007. – 192 с.

2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов / Вячеслав Александрович Бодров. – М.: ПЭРСЭ, 2001. – 511 с.

3. Борисюк А. С. Професійно значущі якості як складова професійної ідентичності майбутнього медичного психолога. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/psykh/2010_4/5.pdf.

4. Васянович Г., Онищенко В. Професійні якості майбутнього фахівця: науково-методологічні критерії визначення і класифікації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://lib.iitta.gov.ua/6296/1/%D0%92%D0%B0%D1%81._%D0%9E%D0%BD%D0%B8%D1%89._%D0%A1%D1%82._3.pdf

5. Дроздов Д. В. Поняття професійних якостей майбутніх тренерів як предмет наукових досліджень // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2009. – № 17 (180), ч. II. – С. 302–307.

6. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М. Академический проект; Фонд «Мир», 2008. – 336 с.
7. Климов Е. А. Пути в профессионализм (Психологический взгляд): Учебное пособие / Е. А. Климов – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. – 320 с.
8. Лобастов В. М. Психологические основы безопасности судовождения: Уч. пос. / В. М. Лобастов. – Владивосток: ДВВИМУ, 1980. – 52 с.
9. Мачуліна І. І. Особистісно-професійні якості майбутнього фахівця в контексті постмодернізаційних трансформацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа:
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2010_45/files/ST45_34.pdf
10. Международная конвенция о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты 1978 г., измененная конференцией 1995 г. СПб.: ЗАО ЦНИИМФ, 1996. – 551 с.
11. Сахарова В. Г. Ответственность как личностный фактор и возможности ее диагностики. Автореф. дис....канд. психолог. наук. Хабаровск, 2003. – 184 с.
12. Силкін О. О. Зміст терміну «професійно значущі якості особистості» і технологія визначення цих якостей для окремого фахівця. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа:
<http://ea.donntu.org:8080/bitstream/123456789/24050/1/sylkin.pdf>
13. Страхов А. П. Адаптация моряков в океанических плаваниях / А. П. Страхов. – М.: Медицина, 1976. – 128 с.
14. Шушерина О. А. Ответственность профессионально значимое качество будущего специалиста (педагогическийаспект): Монография / О. А. Шушерина. – Красноярск: СибГТУ, 2002. – 186 с.
15. Якунин В. А. Педагогическая психология: Уч. пос. / В. А. Якунин. – СПб.: Полиус, 1998. – 639 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сосницька Наталя Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри «Вища математика і фізика» Таврійського державного агротехнологічного університету (м. Мелітополь).

Коло наукових інтересів: теоретико-методологічні та психолого-педагогічні аспекти професійної підготовки, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні фізиці в середній та вищій школі, дослідження формування і розвитку змісту фізико-математичної освіти.

Глікман Світла Валеріївна – ст. лаборант кафедри судноводіння та МП Азовського морського інституту національного університету «Одеська морська академія» (м. Маріуполь).

Коло наукових інтересів: формування професійних якостей майбутніх судноводіїв у процесі фахової підготовки.